

СМИСЛОЖИТТЄВІ ОРІЄНТАЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТИВНА РЕГУЛЯТИВНА СИСТЕМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ. ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ОРІЄНТАЦІЙ

УДК: 128+159.9

Варе І. С.

У статті розглядається психологічне поняття «смысложиттєві орієнтації» як один із основних критеріїв суб'єктивної регулятивної системи життєдіяльності особистості, що забезпечує смислову регуляцію цілісної життєдіяльності суб'єкта в усіх її аспектах. Відображена теоретична модель смысложиттєвих орієнтацій.

Ключові слова: *смысл, смыслова сфера, смыслова динамічна система, смысложиттєві орієнтації, інтегративні психічні процеси, процеси регуляції, смыслові утворення.*

СМЫСЛОЖИЗНЕННЫЕ ОРИЕНТАЦИИ КАК СУБЪЕКТИВНАЯ РЕГУЛЯТИВНАЯ СИСТЕМА ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ. ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ СМЫСЛОЖИЗНЕННЫХ ОРИЕНТАЦИЙ

УДК: 128+159.9

ВАРЕ И. С.

В статье рассматривается психологическое понятие «смысложизненные ориентации» как один из основных критериев субъективной регулятивной системы жизнедеятельности личности, обеспечивающих смысловую регуляцию целостной жизнедеятельности субъекта во всех ее аспектах. Отображена теоретическая модель смысложизненных ориентаций.

Ключевые слова: *смысл, смысловая сфера, смысловая динамическая система, смысложизненные ориентации, интегративные психические процессы, процессы регуляции, смысловые образования.*

LIFE ORIENTATIONS AS SUBJECTIVE REGULATORY SYSTEM LIFE PERSONALITY. THEORETICAL MODEL OF LIFE ORIENTATIONS

УДК: 128+159.9

VARE I.

The article deals with the psychological concept of «life purport orientation» as one of the main criteria of subjective life personality regulatory system that provides an integrated semantic regulation of life of the subject in all its aspects. The displayed theoretical model Purport orientations.

Keywords: *meaning, semantic field, semantic dynamic system, life purport orientation, integrative mental processes, processes of regulation, meaning education.*

У сучасній психології особистість у своїй основі являє собою цілісну систему смислової регуляції життєдіяльності, що реалізується через окремі смислові системи, структури і процеси логіки життєвої необхідності в усіх проявах людини як суб'єкта життєдіяльності. Смыслова сфера особистості – особливим чином організована сукупність смислових утворень (структур) і зв'язків між ними, що

забезпечує смислову регуляцію цілісної життєдіяльності суб'єкта у всіх її аспектах. Інтегративні психічні процеси або процеси регуляції [7, с.67] прийнято розглядати як спрямовані на побудову, організацію і регуляцію діяльності та поведінки, в яких досягається цілісність роботи всіх основних психічних механізмів [6].

Постановка проблеми. Вивчення регулятивних механізмів смисложиттєвих орієнтацій, їхньої динаміки, з огляду на формування, структурування і трансформацію, є важливою складовою розвитку особистості, чим і зумовлено наш інтерес до даної проблеми. Індивідуальна сукупність смисложиттєвих орієнтацій особистості, яка структурує свідомість та інтегрує смисложиттєві когнітивну, емоційну складові смисложиттєвих конструктів, забезпечує відносно стійку спрямованість життєвого шляху. Орієнтири людини в процесі життя, і є вектором, що задає напрямок до пошуку смислу життя і до становлення особистості.

Отже, мета статті полягає у визначенні смисложиттєвих орієнтацій як механізмів суб'єктивної регулятивної системи в смисловій сфері людини, виходячи із того, що смислові структури людини в ситуативній і стійкій фазах буття виконують роль смислової регуляції її життєдіяльності і є, по суті, засобом зв'язку людини зі світом, забезпечуючи її смисложиттєву орієнтацію.

Свідома регуляція життєдіяльності дає можливість здобувати знання про те, чим є середовище, в якому здійснюється така регуляція, а також про можливий результат здійснюваних дій. А така регуляція і антиципація можуть бути зрозумілі тільки як функції смислу [1, с.145].

Смислові утворення здійснюють функцію контролю за життєдіяльністю і утворюють регуляторну систему, очоловану інтегральною смисловою регуляцією, оскільки «виокремлення окремих дій в цілісну, а, отже, і ефективну діяльність ... забезпечується ... смислом» [5, с. 9]. Регуляція діяльності ґрунтується на складних механізмах, які дають змогу не автоматично вирішувати завдання співвіднесення потреб, та інших смислотворних джерел, але й визначати їхню відносну значимість у кожен момент часу із урахуванням часової перспективи [8, с.272].

Таким чином, інтегральна смислова регуляція — вищий регуляторний критерій у смисловій ієрархії, підстава стійкості і цілісності особистості у всіх її життєвих проявах, тоді як «саме завдяки наявності смислових утворень виявляється можливою саморегуляція при постановці цілей, при усвідомленні своїх вчинків» [4, с. 108], а «смислова регуляція може розглядатися як система психологічних механізмів, що забезпечують цілісність процесу діяльності в інтенціональній сфері її суб'єкта» [8, с. 148].

Посилаючись на існуючі дослідження, можна відзначити загальні особистісні якості, похідні від інтегральних регулятивних процесів: визначення мети, планування, прогнозування, антиципація, ухвалення рішень, самоконтроль, самопрограмування, корекція і т.п. Недостатній розвиток цих процесів позначається іншими, негативними, також похідними від інтегральних процесів властивостями особистості: недалекоглядністю, незібраністю, нерішучістю, відсутністю самодисципліни, а також нездатністю адекватно орієнтуватися у просторі життєвих смислів [7].

Поряд із загальними властивостями А. В. Карпов характеризує і специфічні особливості, властиві окремим регулятивним інтегральним процесам, так, процес

утворення мети являє собою формування мети діяльності та її поділ на підцілі окремих дій. Мета є ідеальною формою майбутнього результату і розглядається в якості системоутворюючого фактору діяльності. На основі співвіднесення мети діяльності та мотиваційної сфери формується найважливіше психологічне утворення — особистісний смисл діяльності [6].

Класифікуючи основні напрямки розвитку смислової регуляції Д.О. Леонтьєв виділяє: 1) прогресуючу інтеграцію; 2) ієрархізацію; 3) структурне ускладнення механізмів смислової регуляції; 4) когнітивне (ідеаторне) опосередкування смислової регуляції, її поширення в план прогнозів, уявлень і фантазій; 5) прогресуюче її опосередкування взаємовідносинами особистості з соціальними співнотами, до яких вона належить; 6) прогресуюче усвідомлення і здатність рефлексивного ставлення до своїх смислових орієнтирів. Усі чотири виділені вимірювання пов'язані між собою і відображають як таку, що зростає з віком важливість зовнішнього світу, так і складність внутрішнього, що теж набуває ваги з віком [8, с.289].

Модифікації індивідуальних відмінностей механізмів смислової сфери залежать від: 1) ступеня усвідомленості смислових орієнтацій; 2) телеологічності (метасмислової орієнтації); 3) рівня свідомості життя; 4) співвідношення ціннісної та споживчої регуляції; 5) структурної організації смислових систем; 6) тимчасової локалізації провідних смислових орієнтирів [8, с.366].

Існує думка, що чинники діяльності особистості (мета, цінності, добробут, потреби, інтереси, мотиви, предмет діяльності), що утворюють систему, організаційні механізми (методи, організаційні та моральні принципи, механізми мотивації), організаційні форми (регламенти, правила, програми, плани) формують індивідуальну систему діяльності. Система сукупної соціальної діяльності особистості має складну вертикально-горизонтальну структуру, при якій вищий рівень — це рівень смислу життя. Він визначає загальну ціннісно-цільову спрямованість життя і діяльності особистості [10].

Система сукупної діяльності особистості реалізуються за допомогою життєорієнтування особистості, а значить, смисложиттєві орієнтації є основними критеріями самоактуалізації та спрямованості особистості.

Смисложиттєві орієнтації: 1) складні соціально-психологічні утворення, які спричинені життєвими взаємовідносинами між людьми; 2) детермінанти напрямку з межами самореалізації; 3) наслідок (підсумок) визначення життєвих цілей згідно з певною системою цінностей, пов'язаних із ідеєю самореалізації, яка конкретизується у життєвих планах та стратегіях.

А найбільш концентрованим виявом особистості, її смисложиттєвих орієнтацій можна окреслити феномен смислу життя. Процес пошуку і знаходження сенсу життя неможливий без визначення певного ставлення людини до самої себе. Саме на цій основі можливе задоволення потреб людини в самореалізації — потреба дати собі через себе самого об'єктивність в об'єктивному світі і здійснити, створити себе. Смисл життя — один із трьох центральних компонентів у структуруванні процесу життєдіяльності особистості, що складається з життєвої позиції, життєвої лінії і смислу життя, де життєва лінія є пролонгованою реалізацією життєвої позиції особистості, на чолі якої стоїть індивідуальний смисл життя [10].

У сучасній вітчизняній психології смисл життя розглядається як регулятивне поняття, властиве будь-якій розвинутій світоглядній системі, яке тлумачить властиві цій системі моральні норми, визначає, в ім'я чого необхідна вибрана нами діяльність [3, с. 374].

Смисл життя є більш загальним поняттям відносно поняття «смисложиттєві орієнтації» і в плані способів здійснення – життєві плани та стратегії за певних обставин можуть розглядатись як конкретизовані «доповнення» до життєвого стилю, хоча за своїм змістом вони швидше різнопідпорядковані, ніж сполучені. Смисл життя як динамічна смислова система інтегрує безліч різнорівневих смислових структур і процесів. Він є найбільш загальною детермінантою смислової спрямованості життєвого шляху особистості.

Спираючись на дослідження, що існують, можна виділити узагальнюючі і уточнюючі поняття, що відображають різні рівні усвідомлення людиною навколишньої дійсності, наприклад: ситуативний зміст, життєвий смисл (життєва необхідність), смисл життя (розвиток і прагнення), смисл буття (надемисл). Дані поняття є узагальнюючими категоріями, що включають в себе більш приватні смислові утворення і відображають ієрархічні взаємозв'язки між компонентами мотиваційно-споживчої, ціннісно-смислової сферами особистості і різнорівневими структурами свідомості [8].

Головним регулятивом життєдіяльності упродовж життєвого шляху, в цілому, та його певних відрізках, зокрема, є система цінностей, яка визнається особою в якості екзистенційного орієнтиру при виборі життєвих цілей. Феноменологія смислу життя та смисложиттєвих орієнтацій належить до поведінкової парадигми та її конкретизації у парадигмі життєвих взаємовідносин. Способом (механізмом) здійснення смислу життя є життєвий стиль, а способом здійснення смисложиттєвих орієнтацій — життєві плани та стратегії.

Існує думка, що смисл життя є визначальною парадигмою духовної, предметної діяльності і буття; вищий спосіб самореалізації людини, а також: 1) смисл життя формується людиною в процесі її духовної і предметно-практичної діяльності; 2) процес духовної і предметно-практичної діяльності людини, що формує смисложиттєві орієнтири, реалізується в діалектичній взаємодії суб'єкта та об'єкта; 3) людина, як суб'єкт смислу свого існування, об'єктивує його у своїй духовній і предметно-практичній діяльності; 4) людина, як суб'єкт смисложиттєвої орієнтації, реалізує себе в предметно-практичній та духовній діяльності як родова людська сутність; 5) реалізація родової людської сутності реалізується людиною шляхом осмислення світу і самої себе; 6) поняття «смисл життя» і «сутність людини» діалектично взаємопов'язані і взаємодоповнюють одне одного [2].

Діалектично взаємодіючі поняття «смисл життя» і «сутність людини» вказують на конфліктну, дихотомічність природи особистості, дистанцію між тим, ким є людина і тим, ким вона хоче бути. Суб'єкт є і пасивним спостерігачем (об'єктом), і активним творцем власного життя (суб'єктом). Особистості як суб'єкту формування моральних пріоритетів потрібна група,

в якій моральні орієнтири стали б нормою, їй необхідний соціум, із яким можна було б вступити в протиріччя. І одночасно із цим їй, як об'єкту, необхідна культура, з якої можна було б здобувати готові моральні принципи [2, с. 2307].

На додаток до вищесказаного наведемо запропоновану Д.О. Леонтьєвим модель ідеальних типів життєвої позиції, як: 1) дієва позиція характеризується усвідомленістю та активністю; така людина протягом свого життя усвідомлює необхідність стати по відношенню до нього в активну позицію і керувати ним; 2) імпульсивна позиція характеризується активністю і відсутністю усвідомленості; така людина прагне керувати своїм життям, не маючи змоги його добре осмислити, управління своїм життям набуває характеру хаотичних, імпульсивних рішень і змін, що не пов'язані єдиною логікою і життєвою метою; 3) споглядальна позиція характеризується усвідомленістю і відсутністю активності; усвідомлення подій свого життя як чогось окремого від свого «Я»; 4) страждальна позиція — це відсутність усвідомленості та активності по відношенню до свого життя, повне пасивне підпорядкування обставинам, прийняття всього, що відбувається, як неминучого і неконтрольованого [7, с. 367].

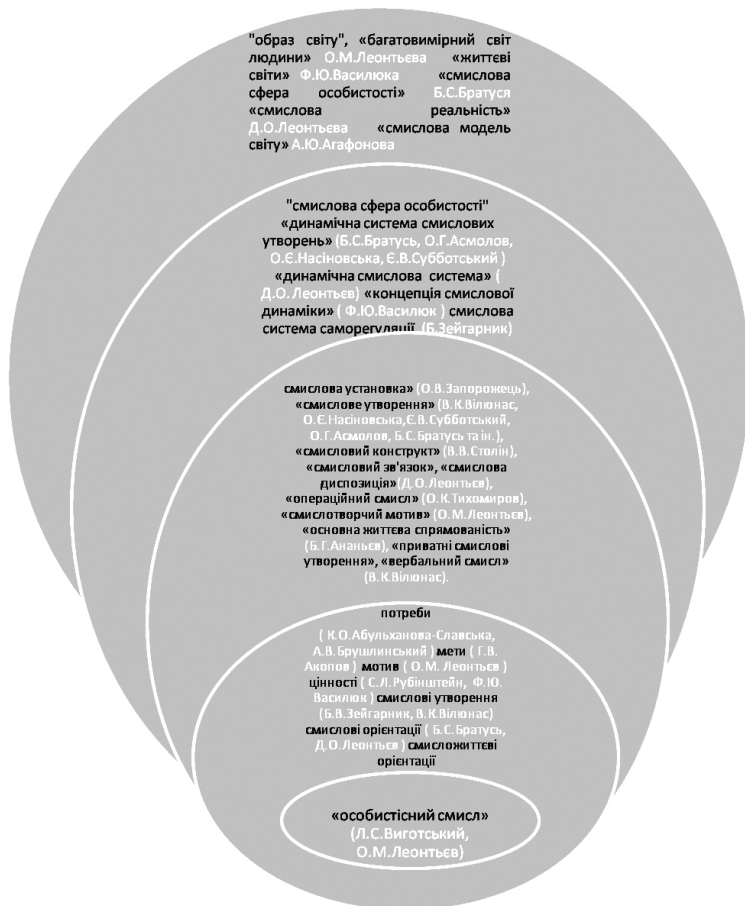
Д.О. Леонтьєв вказує на наступні види смислових структур, зображених як перетворені форми життєвих відносин суб'єкта: 1) особистісний смисл; 2) смисловий конструкт; 3) смислова установка; 4) смислова диспозиція; 5) мотив; 6) особистісна цінність.

Указані смислові структури є різними за ступенем узагальненості і за місцем в ієрархії смислової сфери особистості. Вони становлять рівні смислової регуляції життєдіяльності: 1) особистісні смисли і смислові установки відносно конкретної діяльності; 2) мотиви, смислові конструкти та диспозиції; 3) смислоутворювальні цінності [8].

Основна функція смислових утворень полягає в регуляції діяльності, задаючи і реалізуючи ті чи інші смислові спрямованості. Найбільш загальні смислові утворення стосуються питань світогляду, уявлень людини про смисл життя, його життєву мету і цінності, підтримують уявлення людини про себе.

Для того, що б зрозуміти феномен функціонування особистості в різних життєвих ситуаціях, необхідно розглядати смисл як систему, що забезпечує функціонування самої особистості.

Сучасну теоретичну модель смисложиттєвих орієнтацій можна зобразити наступним чином (див. мал.1).



Мал. 1. Сучасна теоретична модель смисложиттєвих орієнтацій в контексті смислової системи

На малюнку зображено динаміку уявлень про смисл з точки зору різних сучасних дослідників, а також визначено дислокацію смисложиттєвих орієнтацій, їхні системоутворюючі, регуляторні функції в смисловій системі особистості.

Елементи запропонованої моделі, що взаємодіють по вертикалі, утворюють ієрархічні системи, але не ізольовані, а взаємопов'язані, взаємодіючі, що включають в себе підсистеми всіх рівнів, виходячи із твердження Д.О. Леонт'єва, що «смысловая структура» є «відносно стійка і автономно ієрархічно організована система, яка включає в себе ряд різнорівневих смислових структур і яка функціонує як єдине ціле» [8 с. 235]. Сенси, поєднуючись в конструкти, перебувають в узгодженості один з одним у єдності і обумовлюють смислове ставлення людини до реальності. У запропонованій моделі, що визначає

ієрархічність будови елементів смислу, підкреслюється їхня взаємодія за допомогою стрілок.

Запропонована модель може бути деталізована через визначення понять, що належать до її елементів, та дозволяє простежити ряд уявлень про смисл в діахронічному порядку:

1) смисл визначається як ставлення, яке зв'язує об'єктивні життєві стосунки суб'єкта, предметний зміст свідомості і предмет будови його діяльності. Смисли — особливі системні і надчуттєві якості предметів, які намічають межі багатовимірної системи «людина», визначають поле свідомості і роблять світ реальним;

2) до другого ряду уявлень віднесемо термін «особистісний смисл», введений О.М. Леонтьєвим у психологію в 1947 році. Особистісний смисл є одиницею свідомості, а значить, може допомагати або перешкоджати вибору того чи іншого рішення, визначаючи оптимальне співвідношення об'єктивного із суб'єктивним в житті індивіда, дозволяючи позначати місце і роль людини в системі індивідуальних і соціальних позицій. Особистісний смисл служить основою діяльності, виконує регульовальну функцію, відображає ставлення мотиву до мети і є найважливішим продуктом свідомості.

3) починаючи із 1940-х років, було розроблено цілу низку споріднених понять до поняття смислу, наприклад: потреби (К.О.Абульханова-Славська, А.В.Брушлинський), мети (Г.В.Акопов), мотиви (О.М.Леонтьєв), цінності (С.Л.Рубінштейн, Ф.Ю.Василюк), смислові утворення (Б.В.Зейгарник, В.К.Вілонас), смислові орієнтації (Б.С.Братусь, Д.О.Леонтьєв), смисложиттєві орієнтації (Д.О.Леонтьєв). Смисложиттєві орієнтації можна розглядати як центральну складову структури смислової регуляції особистості у формі складної динамічної системи, що внутрішньо організує зміст свідомості і забезпечує відносно стійку спрямованість потреб та інтересів суб'єкта;

4) четвертий ряд представлений поняттями, які, на нашу думку, з'явилися внаслідок розвитку ідей смислоутворення, структурування понять про різні смислові утворення; вивчення їхньої системи, механізмів, динаміки і взаємодії. Наприклад: «смислова установка» (О.В.Запорожець), «смислове утворення» (В.К.Вілонас, О.Є.Насіновська, Є.В.Субботський, О.Г.Асмолов, Б.С.Братусь та ін.), «смисловий конструкт» (В.В.Столін), «смисловий зв'язок», «смислова диспозиція» (Д.О.Леонтьєв), «операційний смисл» (О.К.Тихомиров), «смислотворчий мотив» (О.М.Леонтьєв), «основна життєва спрямованість» (Б.Г.Ананьєв), «приватні смислові утворення», «вербальний смисл» (В.К.Вілонас);

5) п'ятий рівень моделі відображає спробу інтегрувати підходи у вивченні категорій смислу, створення теорій, що розкривають природу смислу, створення психологічних методологічних підходів. Смисл проявляється в таких родових поняттях, як: «динамічна система смислових утворень» (Б.С.Братусь, О.Г.Асмолов, О.Є.Насіновська, Є.В.Субботський), «динамічна смислова система» (Д.О.Леонтьєв), «концепція смислової динаміки» (Ф.Ю.Василюк), «смислова сфера особистості» (Б.С.Братусь) та «смислова саморегуляція» (Б.В.Зейгарник);

6) шостий рівень утворюють такі складно організовані системи, як «багатовимірний світ людини» О.М.Леонтьєва, «життєві світи» Ф.Ю.Василюка, «смислова сфера особистості» Б.С.Братуся, «смислова реальність» Д.О.Леонтьєва, «смислова модель світу» А.Ю.Агафонова та ін.

Отже, смисли та смислові механізми присутні в усіх позначених вище підструктурах. Елементи смислової сфери особистості взаємопов'язані і мають специфічні особливості: цілеспрямованість і самоорганізацію. Потенційні смисли оточують людину в реальності всюди, ущільнюючи, перетворюючись і насичуючи свідомість смислом, направляючи особистість до пошуків нових смислів. Смислові структури стають змістовітвірними джерелами або інстанціями по відношенню до більш поверхневих, образних структур свідомості. Тобто, смисложиттєві орієнтації не існують ізольовано від смислової сфери особистості, вони поряд з іншими факторами утворюють динамічну ієрархічну систему, що розвивається в часі.

Смисложиттєві орієнтації не можна суворо класифікувати, раз і назавжди розставити по певних рівнях, смисли нижчих рівнів трансформуються в складноорганізовані утворення, але при цьому не зникають. Таким чином, розширюються межі суб'єктивної реальності, а значить, збагачується, розвивається внутрішній світ особистості, яка може функціонувати на різних рівнях смислової сфери.

Вищесказане дає можливість зробити висновок про те, що смисложиттєві орієнтації — основні критерії суб'єктивної регулятивної системи життєдіяльності особистості. Тобто, завдяки тому, що психічна активність носить осмислений характер, суб'єкту пізнання відкривається предметна картина пов'язаних в систему елементів, «а не безглуздий хаос різних предметів (зорове сприйняття), а не какофонія звуків (слухове сприйняття), а не складний асоціативний потік (мислення)» [1, с.145].

На основі таких міркувань доходимо до висновку про те, що в смисложиттєвих орієнтаціях розкривається сутність людини, а значить, смисл її життя як процес духовного і предметного освоєння людиною світу і самої себе може розкриватися лише через осмислення свого місця у світі, тобто через смисложиттєве орієнтування. Поняття «орієнтація» розглядається як процес і результат; кожна людина протягом усієї життєдіяльності здійснює вибір: ціннісний, етичний, моральний, культурний, духовний і т.п., таким чином, відбувається динаміка її смислових орієнтирів. Людина в онтогенезі та філогенезі вибудовує нові смислові життєорієнтири. Смислове поле трансформується протягом усієї життєдіяльності як окремого індивіда, так і людства в цілому. Активність життєвої позиції пов'язана не стільки зі смисловою регуляцією життєдіяльності, але й із розвитком екзистенційних механізмів свободи і відповідальності, що належать до більш високого регуляторного рівня, усвідомленість в набагато більшій мірі характеризує індивідуальні особливості саме смислового рівня регуляції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агафонов А. Ю. Основы смысловой теории сознания / А.Ю. Агафонов. — СПб. : Издательство «Речь», 2003. — 296 с.
2. Быкова А.В. Разработка теоретической модели формирования субъекта профессиональной деятельности // Фундаментальные исследования. — 2013. — № 10 (10). — С. 2305-2313.
3. Гуревич П.С. Психология личности: учеб. пособие для студентов вузов / П.С.Гуревич. — М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. — 559 с.

4. Зейгарник Б.В. Патопсихология / Б.В.Зейгарник. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1986. — 287 с.

5. Зинченко В. П. Действие и решение // Проблемы организации принятия решения / Труды ВНИИТЭ. Сер. Эргономика. Вып. 23. — М. : ВНИИТЭ ГКНТ СССР, 1983. — С. 11.

6. Карпов А.В. Психология менеджмента: учебник для вузов/А.В.Карпов. — М. : 2005. — 586 с.

7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А.Леонтьев. — М. : Смысл, 1999. — 487 с.

8. Серый А. В. Система личностных смыслов: структура, функции, динамика / А.В.Серый. — Кемерово : Кузбассвузиздат, 2004. — 272 с.

9. Чудновский В. Э. Становление личности и проблема смысла жизни. Избр. тр. — М., Воронеж, 2006. — С. 45.

10. Ястребова Е. Ю. Смысл жизни как социоорганизующий фактор личности : автореф. дис. канд. филос. наук / Е. Ю. Ястребова. — СПб., 2002. — 16 с.

LIFE ORIENTATIONS AS SUBJECTIVE REGULATORY SYSTEM LIFE PERSONALITY. THEORETICAL MODEL OF LIFE ORIENTATIONS

VARE I.

Abstract. *The article deals with the psychological concept of life purport orientation as one of the main criteria of subjective life personality regulatory system that provides an integrated semantic regulation of life of the subject in all its aspects. The displayed theoretical model Purport orientations.*

System combined activity of the individual are implemented using individual life goals, which means that the orientation of the meaning of life are the main criteria of self-actualization and the orientation of the individual. The main function of semantic structures is the regulation of activities, setting and implementing certain sense direction. The most common meaning of education-related issues outlook, views on the meaning of human life, his life purpose and values that support the idea of man about himself.

Elements of semantic sphere of the individual interconnected and have specific features: determination and self-organization. Potential meanings surround a person in reality everywhere, compacting, developing and saturating the consciousness sense, directing a person to search for new meanings. The life purport orientation do not exist in isolation from the semantic sphere of the person, they, along with other factors form a dynamic hierarchical system that develops over time.

Semantic field is transformed throughout the life activity as an individual and humanity as a whole. Active life position is not so much a sense regulation of life, but also to the development of mechanisms of existential freedom and responsibility, are at a higher regulatory level, awareness is much more precisely characterizes the individual characteristics of the semantic level of regulation.

Keywords: *meaning, semantic field, semantic dynamic system, life purport orientation, integrative mental processes, processes of regulation, meaning education.*